جۆرەكانی جێناو لە ناوچەی پشدەردا

ئامادەكردنی
ئیسماعیل حەسەن

بەسەرپەرشتی
نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو

جێناو لە ناوچەی پشدەردا دەتوانین جیاوازییەكی زۆر بەدی بكەین لەكاتی ئاخاوتنی ئەم ناوچەیە لەڕووی فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆجییەوە.
لەناوچەی پشدەر كە زۆرێك لە جێناوەكان بەدی دەكرێت . جێناو لەڕووی واتاوە بەم شێوەیەی خوارەوە دابەشدەبن:

1- جێناوی كەسی:

أ- جێناوی كەسی سەربەخۆ

جێناوی سەربەخۆ لە ناوچەی پشدەردا، بەدوو كۆمەڵەی جیا دەردەكەوێت.كە ئەمەش وای كردووە لەگەڵ كرمانجی ناوەڕاستی زمانی كوردیدا جیاوازبێت...
كۆمەڵەی یەكەم بەم شێوەیەی خوارەوەی[1]

كەسەكان	تاك	كۆ
یەكەم	ئەمن	ئەمە
دووەم	ئەتوو/ئەتۆ	ئەوە
سێیەم	ئەو	ئەوان

1- ئەمن: بۆ كەسی یەكەمی تاك بەكار دێت.
نالی دەڵێت: گوتی(نالی) ئەتۆ بمرە ئەمن دێم
خودا كەی بێ؟ خوداكەی بێ؟ خوداكەی؟! (دیوانی نالی ،ل713)

2- ئەمە: بۆكەسی یەكەمی كۆ بەكاردێت.
پیرە مێرد دەڵێت: یەك بەیەك هەموو ئەمە ئەزانین
هێشتا ئەسیری جەهل و نادانین (پەندەباوەكان ،ل191)

3- ئەتۆ/ئەتوو: بۆكەسی دووەمی تاك بەكاردێت.
نالی دەڵێت: چەندە پێم خۆشبوو زوبانی مالی مالی دەیوت(نالیا)
هەردوو حەیوانین، ئەتۆ گوێ كورت و ئەفیش گوێ درێژ (دیوانی نالی، ل 228)
ئەتوو / ئەتوو لەگەڵ كێ هاتووی؟[1] (ڕەسوڵ عەبدوڵلا)

4 -ئەوە : بۆكەسی دووەمی كۆ بەكاردێت .
نالی دەڵێت:خاكی بەری پێت هەم گڵە و هەم گوڵ بەسروشكم
وەقتی غەم و شادی ئەوە كروومە بەسەردا (دیوانی نالی،ل79)

5–ئەو : بۆ کەسی سێیەمی تاك بەکاردێت .

پیرەمێرد دەڵێت:

ئەو کەسەی کە خۆش باوەڕە، بەدەستی خەڵکەوە ،مێکوتی ساوەرە.

(پەندەباوەکان،ل50)

6–ئەوان : بۆ کەسی سێیەمی کۆ بەکاردێت.

بێکەس دەڵێت: ڕێم نیە منیش شوێن ئەوان کەوم

پیرم هەنگاوێك بنێم نەکەوم [2] (دیوانی بێکەس، ل192)

کۆمەڵەی دووەم : لەجێناوە سەربەخۆکانی ناوچەی پشدەر بریتین لە[1]:

کەسەکان	تاك	کۆ
یەکەم	من	مە
دووەم	توو	وە
سێیەم	وی/وێ	وان

1– من : بۆکەسی یەکەمی تاك بەکاردێت.

عەبدولاّ پەشێو دەڵێت: من لەخەمی تۆ ناترسم!

من دەزانم

خەمەکانت

وردن ،قشتن، ژیکەلانەن ... (دیوانی عەبدوڵلاّ پەشێو : ل315)

2– مە : بۆکەسی یەکەمی کۆ بەکاردێت.

دێتە ماڵێ مە.

هاتەماڵێمە.[2] (ڕسوڵ عەبدوڵلاّ)

3– توو : بۆکەسی دووەم تاك بەکاردێت.

ئازاد دێتە ماڵێ توو؟

ئازاد دێتە ماڵێ توو. (ڕسوڵ عەبدوڵلاّ)

4– وە: بۆکەسی دووەمی کۆ بەکاردێت.

ئازاد هاتە ماڵێ وە [3]. (وەتمان مام عومەر)

5– وێ/وێ : بۆ کەسی سێیەمی تاك بەکاردێت.

دێتە ماڵێ وی ـــــــ بۆ نێر بەکاردێت.

دێتە ماڵێ وێ ـــــــــ بۆ مێ بەکاردێت.

6– وان : بۆکەسی سێیەمی کۆ بەکاردێت.

دێتە ماڵێ وان (وەتمان مام عومەر)

ب– جێناوی لکاو : جێناوی لکاو لەناوچەی پشدەردا تەنیا یەک کۆمەڵە بەرچاو دەکەوێت ، کە جیاوازە لەکۆمەڵە جێناوە لکاوەکانی کرمانجی ناوەڕاست زمانی کوردی...

– کۆمەڵە جێناوی لکاوی ناوچەی پشدەر بەم شێوەیەی خوارەوەیە[1]:

کەسەکان	تاك	کۆ
یەکەم	م	ن
دووەم	ت	و
سێیەم	ی	یان

1– م : بۆ کەسی یەکەمی تاك بەکاردێت.

نەوەك مەیخانە خاڵی بێ هەتا پیری موغان ماوە
سەرم قوربانت ئەی ساقی کۆڵێ تینوم سەبۆ بێن!

2– ن : بۆکەسی یەکەمی کۆ بەکاردێت .

چیتان فرۆشت ؟ برخن فرۆشتن[1] . (شێخە خدر)

3– ت : بۆکەسی دووەمی تاك بەکاردێت.

ئەو بەهەیبەت کەڵە شێرە ، کەبەهەڵمەت شێرە
کەرەمت کردووە بیستوومە، دەسا بینێرە (دیوانی وەفایی ، ل137)

4– و : بۆ کەسی دووەمی کۆ بەکاردێت .

–چ و دەکرد لەشاخی ؟ مەڕن دەلەوەڕاندن . ئێ مەڕ و دەلەوەڕاندن!
– مەڕ و فرۆشتن.

5– ی : بۆ کەسی سێیەمی تاك بەکاردێت .

جەمالی ڕابیتەی ، وا دڵ بە رە، بەختی خەواڵوشم
بە ئومێدی تەماشایەك هەمیشە چاوی بێدارە (دیوانی مەحوی، ل46)

6– یان : بۆ سێیەمی کۆ بەکاردێت.

هەر بەدوو سێ دەقیقە خنکانیان
زوو فرۆشتیان بەپارە ئیمانیان (دیوانی زێوەر، ل 78)

2– جێناوی نیشانە : بەو وشەیە دەگوترێت کەلەجێی ناوێك بەکاردێت و دەست نیشانی دەکات . فۆڕمی جێناوی نیشانە لەناوچەی پشدەردا بەم شێوەیەیە(ئەهوە، ئەهوانە، ئەهوەلوکە، ئەهوەلوکانە)[1].

ئەهوە بۆتاکی نێر و مێی نزیك بەکاردێت.
ئەهوانە بۆکۆی نێر و مێی نزیك بەکاردێت
ئەهوەلوکە بۆتاکی نێر و مێی دوور بەکاردێت.
ئەهوەلوکانە بۆ کۆی نێر و مێی دوور بەکاردێت.

ئەهوە/ ئەهوە دێت بۆ شار (دڵشاد کەریم)
ئەهوە گوندی مەیە.
ئەهوە ئی وەیە.

وتـــار

ئەهوانە/ ئەهوانە لەکوێڕا هاتوون؟ (دڵشاد کەریم)

ئەهوانە جوانن.

ئەهوانە دێنەوە .

ئەهوەلوکە/ ئەهوەلوکە دەچێت بۆ بازاڕ (دڵشاد کەریم)

ئەهوەلوکانە/ ئەهوەلوکانە لەکوێ ڕا هاتوون؟ (دڵشاد کەریم)

3- جێناوی خۆیی : ئەم جێناوە لەکرمانجی زمانی کوردیدا لەفۆڕمی (خۆ) وەرگیراوە ، کەواتای خاوەنداریەتی دەگەیەنێت . لەناوچەی پشدەردا فۆڕمی جێناوی خۆیی بریتی یە لە(ئیدە+خۆ) .ئەم شێوە ناوچەییە وای کردووە کەپێشگری (ئیدە) لەپێش فۆڕمی (خۆ) وە دابنرێت بۆزیاتر دڵنیای لەخۆیەتی شتەکە.

ئەو سەیارانە ئی کێن؟ ئیدەخۆنن، ئیدەخۆمن، ئیدەمەن ،ئیدەوەن...هتد

شارەکانی هەرێمی کوردستان ئیدەخۆنن.

4- جێناوی هەیی: بەو جێناوە دەگوترێت ، کەبۆ خاوەنیەتی بەکاردەهێنرێت ،فۆڕمی جێناوی هەیی لەناوچە پشدەردا بریتی یە لە(ئی).

- ئی خۆنن ، ئەکتێبانە ئی وەن، ئەو ماڵانە ئی مەن.

5- جێناوی هاوبەش: بریتی یە لەوجێناوەی کەهاوبەشی دروست دەکات لەنێوان دوو کەس یان دوو شت . فۆڕمی جێناوی هاوبەش لەناوچەی پشدەر بریتی یەلە (یەکدی ، یەکی ، یەکتر).

- لەگەڵ یەکتری دەچن بۆ بازاڕ؟
- لەگەڵ یەکدی دەچن بۆ کوێستان ؟
- لەگەڵ یەکی دێنەوە ؟

6- جێناوی نەرێنی : بریتی یە لەو جێناوەی کەحاڵەتی دەگەیەنێت. فۆڕمی جێناوی نەرێنی لەناوچەی پشدەر بەم شێوەیەیە(چم).

- چت بەدەست کەیشت ؟ چم بەدەست نەگەیشت.
- چم نەدی تا چ وەگێرم.

7- جێناوی چەندیەتی : بریتییە لەوجێناوەی کواتای چەندیەتی دەگەیەنێت . زۆرۆ جار لەشێوەزاری پشدەری زمانی کوردیدا لەپێش جێناوی چەندیەتی پێشگری (هەر) زیاد دەکرێت .

- هەر ئەوەندە.
- هەر چەندە.

8- جێناوی دیار : بریتی یە لەو جێناوەی کەلەجێگەی کەسێکی دیار و ئاشکرا بەکار دهێنرێت. فۆڕمی جێناوی دیار

لەشێوە زاری پشدەر بەم شێوەیە یە (حەموو) ، کەلەجێگەی (هەموو) ی کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردییە.

حەموو چوون بۆشار، حەموو دەچن بۆ مەکتەب، حەموو لەوێ بوون .

8- جێناوی نادیار :/ بریتی یە لەو جێناوەی ،کەنادیاری دەبەخشێت. لەشوێنی کەسێك یان شتێك بەکاردێت، فۆڕمی جێناوە نادیارەکانی ناوچەی پشدەر بەم شێوەیەن (بڕەك ، وانەك، هەندێك، شتەك، یەکوو، شتەق ...)

- وانێك چووە بۆ هەولێر .
- بڕەکم پەنیری لەبۆ تێکە.
- هەڕۆ هەندێك بەفرێ بێنە.

– شتەکەت بردەوە ؟
– یەکوو هەڕوون بۆبازاڕ.
– شتەق لەویٚ نەبوون.
10– جێناوی پرس : بریتییە لەجێناوانەی کەلەجێی کەسێك یان شتێك بەشێوەی پرسیاری بەکاردەهێنرێت . فۆڕمی
جێناوی پرس لەناوچەی پشدەر بەم شێوەیەیە (کیهە، ئەوکی) .
– ئەوکی هات بۆ ماڵتان ؟
– ئەوکی لێرەیە ؟
– کیهە دێت بۆ ماڵمان ؟
– کیهە ماڵی وەیە ؟
11– جێناوی لێکدەر : بریتییە لەو جێناوەی کە دوو ڕستە بەیەکەوە دبەستنەوە ،وە شوێنی ناو لەنێوان ئەو دوو ڕستەیە دەگرن . جێناوە لێکدەرەکانی ناوچەی پشدەر هەمان ئەو جێناوانەن کەلەکرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردی بەکاردەهێنرێن.بریتین لە (کە، ی، ی کە).
– کوردی دەڵێت : چاوێ مەستت وادیارە فیتنەییٚ بەرپا دەکا
خوانی دین وەك (تورکی یەغما یی) بەناز یەغما دەکا (دیوانی کوردی،ل64)

ئەنجام

لەکۆتایی توێژینەوەکەماندا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

1– جێناو یەکێکە لەبەشەسەرەکیەکانی بەشەکانی ئاخاوتن ،کەڕۆڵێکی گرنگ دەکێڕێت.

2– لەکرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا یەك کۆمەڵە جێناوی سەر بەخۆمان هەیە ، بەڵام لەناوچەی پشدەردا دوو کۆمەڵە جێناوی سەربەخۆمان هەیە.

3– لەکرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا چوار کۆمەڵە جێناوی کەسی لکاومان هەیە ، بەڵام لەناوچەی پشدەردا یەك کۆمەڵە جێناوی لکاومان هەیە.

4– ناوچەی پشدەر جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا لەڕووی فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆجییە وە هەیە، کە هەر ئەم جیاوازیەش لەم ڕووانەوە وای کردووە ، کەجیاوازی لە نێوان جێناوەکانیشدا دروست بێت.

5– ناوچەی پشدەر لەڕووی ئیدارییەوە سەر بەپارێزگای سلێمانییە، دکتۆر فوئاد حمە خورشیدیش لە دابەشکردنی دیالێکتەکانی زمانی کوردی ،لەگەڵ شێوەی سلێمانی زمانی کوردی دایناوە، بەڵام لە ئەنجامی توێژینەوەکەمان دەری دەخەین کە سەر بە شێوەی موکریانی زمانی کوردییە.

سەرچاوەکان

کتێب :

1– ئەحمەد هەردی ، ڕازی تەنیایی ، چاپی دووەم ، لەسەر ئەرکی کتێبخانەی سلێمانی چاپکراوە ، لەبەڕێوەبەرایەتی چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین لەچاپدراوە ، 1984.

2– ئەوڕەحمانی حاجی مارف(د) ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم (وشەسازی) ، بەشی دووەم(جێناو) ، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی ،بەغدا ، 1987.

3– بەختیار زێوەر (دیوان) ، ئامادەکردنی مەحمود زێوەر ، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس ، چاپی دووەم ، هەولێر ، 2003 .

4- بەكر عومەر عەلی (پ . ی . د) و شێركۆ حەمەئەمین ، زارو شێوەزار ، چاپی دووەم ، چاپخانەی چوار چرا ، سلێمانی ، 2007 .
5- بێخود (دیوان) ، كۆكردنەوە و ڕێكخستن و لەسەر نووسینی مەحەمەد مەلا كەریم ، بلآوكردنەوەی كوردستان ، سنە ، 1386 ، 2007 .
6- تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی كوردی ، جزمی یەكەم ، بەغدا ، چاپخانەی (دار الطباعة الحدیثة) ، 1929 .
7- حاجی قادری كۆی (دیوان) ، لێكۆڵینەوە و لێكدانەوەی سەردار حەمید میران ، كەریم مستەفا شارەزا ، پێداچوونەوەی مامۆستا مەسعود محەمەد ، بلآوكردنەوەی كوردستان ، سنە ، 2007 .
8- حوسێن محەمەد عزیز ، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەكانی زمانی كوردی ، لێكۆڵینەوە و ڕەخنە ، سلێمانی ، چاپخانەی كارۆ ، 2005 .
9- زەرێ یوسوپۆڤا (د.) ، شێوەی سلێمانی زمانی كوردی ، وەرگێڕانی لەڕووسیەوە ، د . كوردستان موكریانی ، چاپی یەكەم ، هەولێر ، 2005 .
10- سەعید سدقی كابان، مختصر و نحوی كوردی، بەغدا، چاپخانەی نجاح، 1928.
11- عەبدولآ پەشێو (دیوان) ، شیعری نوێ ، چاپی یەكەم ، سوید ، 2003 .
12 - فوئاد حەمە خورشید (پ) ، زمانی كوردی و دیالێكتەكانی زمانی كوردی ، سلێمانی ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، 2008 .
13 - قانیع (دیوان) ، كۆكردنەوەی بورهان قانیع ، چاپی پێنجەم ، چاپخانەی قانیع ، سلێمانی ، 2003 .
14- كاروان عوسمان ، پەندە باوەكان ، چاپی یەكەم ، سلێمانی ، 2008 .
15- كوردی (دیوان) ، لێكۆڵینەوەی محەمەد مستەفا (حەمە بۆر) ، بەرگی یەكەم ، چاپخانەی ئاراس ،هەولێر ، 2010 .
16- گۆران (دیوان) ، بلآوكردنەوەی پاییزی ، چاپی سێیەم ، چاپخانەی دالآهۆ ، 1386 ، 2007 .
17 - مەحوی(دیوان)، لێكۆڵینەوە و لێكدانەوەی مەلا عەبدولكەریمی مودەریس و محمد مەلا كەریم، چاپی سێیەم، چاپخانەی انتیشارات، كردستان ، 1385 ، 2006.
18- نالی (دیوان) ، لێكۆڵینەوە و لێكدانەوەی مەلا عەبدولكەریمی مودەرریس و فاتیح عەبدولكەریم ، بلآوكردنەوەی كوردستان ، چاپی سێیەم ، 1385 ، 2006 .
19- نەریمان عەبدولآ خۆشناو ، ڕێزمانی كوردی - بەشەكانی ئاخاوتن ، چاپی یەكەم ،چاپخانەی منارە ،هەولێر، 2009 .
20- نەریمان عەبدوللآ خۆشناو ، ڕێزمانی كوردی ، بەشەكانی ئاخاوتن ، چاپی دووەم ، چاپخانەی منارە ، هەولێر ، 2010 .
21- نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی كوردی ، چاپخانەی كامەران ، سلێمانی ، 1960 .
22- نوری عەلی ئەمین ، ئەرك و شوێنی ڕاناوە كەسیەكان لەئاخاوتنی كوردیدا ، بەغدا ، 1987 .
23- نیعمەت عەلی سایە ، ڕێزمانی كوردی - زاری كەلهوڕی ، سلێمانی ، چاپخانەی شڤان ، 2004 .
24- وەفایی (دیوان) ، لێكۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی ، چاپی دووەم ، چاپخانەی انتیشارات ، كردستان ، 1385 ، 2006 .

گۆڤارەكان :

1- ڕێبوار جەمال ئەشرەف ، لێكۆڵینەوەیەكی ڕێزمانی گۆڤاری مەنگوڕایەتیە لە پشدەر ، گۆڤاری قەلآدزێ ، ژمارە (1) ، 2005 .

2- كوردستان موكريانى (د.) ، جۆرەكانى جێناو و دەوريان لەڕستەى كورديدا لەدياليێكتى كرمانجيى خـواروو و كرمانجيى ژووروودا ، گۆڤارى كۆڕى زانيـارى عێـراق - دەسـتەى كـورد ،بـەرگى حەوتـەم ، بەغـدا ، چـاپخانەى كۆڕى زانيارى عێراق ، 1980 .

چاوپێكەوتن :

1- ڕەسولْ عەبدولاّ ، قەلاّدزىّ ، 2010 .

2- دلْشاد كەريم ، شەروێت ، 2010 .

3- شێخە خدر ، شەروێت ، 2010 .

4- وەتمان مام عومەر ، ژاراوە ، 2010 .

مەحازەرەكانى زانكۆ :

1- نةريمان عةبدولَلاَ خؤشناو ، مةحازةرةكانى زانكؤ ،كؤليَجى زمان -قةلاَدزىَ،2008-2009